

УДК 811.161.2'373.2:82-96
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.230-242

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ, ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛОГОСОНІМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ

М. І. Степаненко*

Статтю присвячено комплексному аналізу плану змісту, дистрибутивних можливостей, функційного потенціалу лексеми енциклопедичний як компонента апелятивних й онімних номінувань. З'ясовано його основні ("Прикм. до енциклопедія", "Високоосвічений; різнобічний") і додаткові ("Який є енциклопедію", "Властивий енциклопедії, характерний для неї") значення, а також семантичні зв'язки з мотивувальною основою енциклопедія та окремими похідними від неї утвореннями (енциклопедизм, енциклопедист). Чітко окреслено на корелятивному тлі лексико-семантичний корпус іменників, які, сполучаючись із досліджуваним прикметником (видання, джерело, праця, література ↔ словник, довідник, словник-довідник, збірник), формують розряд загальних найменувань із притаманним їм конкретизованим енциклопедичним статусом (енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник). Основну увагу приділено семантико-когнітивному, формально-граматичному та прагматичному інтерпретуванню недискретно-дискретних логосонімів із детермінувальним членом енциклопедичний як найрелевантнішим маркером пропріальності: вирізнено їхні диференційно-інтегративні ознаки; залежно від пре-, інтер- та постпозиції семантичної константи енциклопедичний ідентифіковано основні онімні моделі й набір їхніх конкретних репрезентантів у вигляді структурних субмоделей; на основі структурного (дво- – одинадцятикомпонентна організація) та семантичного ("галузь природничих, суспільних, технічних наук", "ареал поширення", "відомості з окремих галузей знань або практичної діяльності", "обсяг знань", "ідеологічна маркованість", "етнічна належність", "сфера духовної, культурної, спортивної діяльності", "лексикографічні параметри", "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук", "часова локалізація", "просторова локалізація", "енциклопедичність", "невербальний супровід", "персоналії", "дидактична спрямованість", "наукова спрямованість", "одержання довідок") критеріїв здійснено внутрішню структурно-семантичну класифікацію розглядуваних найменувань; розкрито специфіку симетрично-асиметричного співвідношення між їхньою конкретною назвою і лексико-семантичним складом. За аналогією технологією описано ергонімні та ідеонімні конструкції з компонентом енциклопедичний.

Ключові слова: лексема енциклопедичний, апелятив, пропріатив, енциклопедичні видання, логосонім, ергонім, ідеонім.

* доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації
(Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ)
myk_ivan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6727-1265

**SEMANTIC-COGNITIVE, FORMAL-GRAMMATICAL AND PRAGMATIC
ANALYSIS OF LOGOSONYMS WITH THE COMPONENT
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ**

Stepanenko M. I.

The article contains a comprehensive analysis of the plane of content, distributive properties and functional potential of the lexeme енциклопедичний as a component of appellative and onymous nominations. The study singles out its main ("an adjective derived from енциклопедія", "highly educated; versatile") and additional ("which is an encyclopedia", "inherent in the encyclopedia, characteristic of it") meanings, as well as semantic connections with the motivational stem of енциклопедія and some lexemes derived from it (енциклопедизм, енциклопедист). On a correlative background, the analyses allows comprising the lexical-semantic corpus of nouns which, when combined with the studied adjective (видання, джерело, праця, література ↔ словник, довідник, словник-довідник, збірник), form a category of common names with their inherent specified encyclopedic status (енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник). The focus is made on the semantic-cognitive, formal-grammatical and pragmatic interpretation of non-discrete-discrete logosonyms with the determining member енциклопедичний as the most relevant marker of propriety: their differential-integrative features are distinguished; depending on the pre-, inter- and postposition of the semantic constant енциклопедичний, the main onymous models and a set of their specific representatives as structural sub-models are identified; on the basis of structural (two-to eleven-component organization) and semantic ("a field of natural, social, technical sciences", "a diffusion area", "information about certain fields of knowledge or practical activity", "the scope of knowledge", "ideological marking", "ethnicity", "a field of spiritual, cultural or sports activity", "lexicographic parameters", "special scientific concepts", "temporal localization", "spatial localization", "encyclopedicity", "non-verbal support", "individuals", "didactic orientation", etc.) criteria, an internal structural-semantic classification of the names under consideration was carried out; the specificity of the symmetric-asymmetric relationship between their particular names and the lexical-semantic compositions is revealed. Ergonymous and ideonymous patterns with the component енциклопедичний are described with the analogous procedure.

Keywords: encyclopedic lexeme, appellative, propriative, encyclopedic editions, logosonym, ergonym, ideonym.

Постановка наукової проблеми.

Слово енциклопедія як експлікатор універсального плану змісту "Система впорядкованих за жорстко регламентованими принципами відомостей з усіх чи окремих галузей знань або практичної діяльності" є знаковим поняттям енциклопедичного дискурсу. Разом із лексичними одиницями на взірець інтелект, розум, тям, тямущість, ерудиція, ерудованість, які семантично корелюють зі словами інтелектуальний, розумний, тямовитий, ерудований, інтелектуалізувати й под., воно формує розряд характерної для книжної мови абстрактної лексики з ідентифікувальною родовою семою 'раціональна оцінка', що репрезентована такими видовими семами, як 'перевірені знання', 'системно впорядковані знання',

'інтелектуальні якості людини', 'розумово-інтелектуальна діяльність', 'здатність мислити – аналізувати, висновувати', 'універсальна когніція', 'специфічна когніція'.

Первісне значення терміна "енциклопедія" послужило базою для творення похідних слів із притаманною їм специфічністю значеннєвої будови та лексико-граматичною поліфункційністю: енциклопедист (енциклопедисти), енциклопедистський, енциклопедистівський, енциклопедизм, енциклопедичний, енциклопедійний, енциклопедично, енциклопедійно, енциклопедизувати, енциклопедувати, енциклопедизація, енциклопедування. З мотивом вони зберігають логіко-предметний, поняттєво-семантичний, структурний та прагматичний зв'язки. Окремі з вирізнених лексем можуть

конотуватися. Для цього розряду слів типовими, але не єдино можливими є такі ознаки, як моносемантичність і синтагматична обмеженість. Уся ж наведена гносеологічно-семасіологічна процедура – важливий фрагмент системної вербалізації, послідовно й закономірно вичленовуваної в концептуальній картині світу як усеохопному "континуумі знань людини про світ" [5: 12] мовно-інтелектуальної картини світу, осердям якої є компендіум енциклопедичних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирізнялися різні підходи до вивчення природи енциклопедичного дискурсу і його константних одиниць, а саме: історичний (взаємозв'язок між еволюціонуванням науки, техніки, культури чи будь-яких інших соціальних процесів і трансформаціями в змісті та структурі енциклопедій), культурологічний (взаємозалежність між динамічними процесами у сфері культури й віддзеркаленням їх у змісті та структурі енциклопедій), соціологічний (взаємозумовленість між змінами в соціальному житті й відрефлексуванням їх у царині енциклопедистики, передусім енциклопедичної справи в широкому її форматі – від перманентного оновлення змісту, удосконалення структури енциклопедій до цінностей, ідеологічних орієнтирів, які вони втілюють) та ін. Цим важливим питанням присвячені праці таких учених, як О. Бабій, С. Барчук, Т. Варава, О. Жуковська, Л. Кулик, О. Макуха, Л. Тараненко, та ін. Для нашої розвідки сутнісним є лінгвістичний підхід, базований на аналізі багаторівневої мовної архітекτονіки енциклопедичного контенту. Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено в наукових студіях Л. Белея, Е. Боевої, В. Галич, Д. Дергача, В. Калінкіна, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Т. Крупеньової, М. Торчинського, Т. Шотової-Ніколенко, М. Цілини, Л. Юлдашевої

та ін. Недостатня системна вивченість онтологічного й комунікативного статусу енциклопедичного дискурсу, зокрема його номінативно-пропріального потенціалу, зумовлює **актуальність** статті.

Метою дослідження є семантико-когнітивний, структурний, формально-граматичний, прагматичний аналіз апелювативів та онімів із компонентом *енциклопедичний* як найрелевантнішим маркером енциклопедичності загалом і пропріальності зокрема.

Досягнення поставленої мети передбачало використання таких методів: описового (для систематизації матеріалу, презентації передбачуваних результатів дослідження), семіотичного (для виявлення внутрішньої структури пропріатива, установаження симетрійно-асиметрійного співвідношення між його змістом і лексико-семантичним складом, значеннєвим обсягом і номінативністю), а також методу компонентного аналізу (для виявлення диференційно-інтегративних характеристик онімних утворень із присубстантивним поширювачем *енциклопедичний*).

Дослідження виконано на фактичному матеріалі – [списки (реєстри) українських опублікованих документів (книги, сайти) енциклопедичного змісту – енциклопедій, енциклопедичних словників чи довідників], – який упорядкували науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Железняк та О. Іщенко (див.: [4]).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функційно найактивнішим з-поміж похідних утворень від терміна "енциклопедія" є прикметник *енциклопедичний*, основу семантики якого становить ланцюг "означуваний предмет – риса чи властивість, що формує поняття ознаки – означувальний предмет". Об'єкт-мотиватор характеризує результат

відношень детермінованого об'єкта дійсності до інших предметів: "джерело систематизованих універсальних і специфічних знань" → "розумова, творча діяльність" → "результат розумової, творчої діяльності". Отже, план змісту ад'єктива *енциклопедичний* співвідноситься зі структурою вихідного слова, а сам аналізований прикметник як повноправна лексична одиниця виникає внаслідок процесу рекатегоризації іншої лексичної одиниці зі статусом такої самої повноправності – іменника *енциклопедія* – і репрезентує два значення: 1. "Прикм. до енциклопедія": **Енциклопедичний** характер мають рукописні збірники, яких досі звісно нам кілька, а яких, певно, мусило бути далеко більше (І. Франко); 2. "Високоосвічений; різнобічний": .... Він [Г. Сковорода] був на свій час широкоосвіченою, **енциклопедичною** людиною: філософом, ліриком, перекладачем..., проповідником на майданах (П. Тичина); *Євпраксія* – онука Володимира Мономаха, відома під іменем Добродії, – багато вчилася і мала **енциклопедичні** знання (із журн.) (див.: [6: 2: 481]). До асиметрійних ознак вирізнених семантичних описів уналежнюємо їхні логіко-предметні, поняттєво-семантичні, прагматичні зв'язки та сполучувальні можливості. Перше значення уподібне до того, яке репрезентує лексема *енциклопедія*, а друге – до того, яке експлікують лексичні одиниці *енциклопедист* ("Людина, що має енциклопедичні знання") та *енциклопедизм* ("Широка всебічна освіченість, обізнаність у різних галузях знання").

Щодо плану змісту "Прикм. до енциклопедія", то його можна диференціювати на такі значеннєві відтінки: 1. "// Який є енциклопедією": *Професор* *перегортав* ... **енциклопедичний** словник (Р. Андріяшик); "*Ізборник Святослава*" – один із перших слов'янських і давньоруських **енциклопедичних** збірників (з наук. літ.); 2. "// Власт.

енциклопедії, характерний для неї": *Перекладач* має володіти **енциклопедичною** інформацією і враховувати фонові знання своїх читачів (з навч. літ.). Роль семантичного маркера виконують іменники, з якими прикметник *енциклопедичний* перебуває у відношенні пасивної валентності й виконує типову для нього атрибутивну функцію, а в єдності вони утворюють субстантивно-ад'єктивну конструкцію, компоненти якої так само можуть поширюватися, ускладнюючи її семантично-аксіологічну структуру.

Для пропонованого дослідження важливим є й такий аспект, як диференціювання складних номінувань з іменником *енциклопедія* на загальні та власні, оскільки він промовисто й послідовно віддзеркалює взаємопротилежні та взаємодоповнювальні індивідуалізовані й узагальнені когнітивно-рецептивні процеси, які мають "хронологічне, географічне, лінгвістичне і циклічне розміщення", що є запорукою "об'єктивності, доказовості одержаних результатів, а відтак – наукової вартості" [2: 12]. Ця семантично-когнітивна детермінованість наскрізно пронизує ієрархійну структуру енциклопедичного дискурсу та механізми дії його на адресата.

У формуванні відтінку значення "// Який становить собою енциклопедію" бере участь обмежене коло іменникових лексем, зокрема ті, для яких ідентифікувальною є сема "результат розумової (енциклопедичної) діяльності людини у вигляді книг із поданими в них за абетковим чи іншим принципом статтями, де вміщено інформацією, що стосується всіх або окремих галузей знань". Вони перебувають у відношенні родовидової залежності [пор.: *видання, джерело, праця, література* ("сукупність друкованих творів галузі знань "Енциклопедистика") ↔ *словник, довідник, словник-довідник, рідко збірник*]: *Справді, об'єктом енциклопедознавчих досліджень є*

передусім **енциклопедичні видання** як окремих пласт літератури... (О. Іщенко), *Новий слоган бренду — Writing History, що походить від фразеологізму "увійти в історію", наголошує на роботі компанії з наймасштабнішим у світі енциклопедичним джерелом, Вікіпедією* (Інтернет-ресурс), *За змістом інформації енциклопедичні праці можна поділити на загальні, галузеві, регіональні та персональні* (Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Феценко, А. Шушківський), *Окремим різновидом енциклопедичної літератури є регіональні енциклопедії* (О. Іщенко) ↔ **Енциклопедичні словники** описують світ, пояснюють поняття, дають біографічні довідки про відомих людей, відомості про країни та міста, про видатні події (війни, революції, відкриття) (Інтернет-ресурс), *До енциклопедичного довідника "Митці України" включено близько 5000 статей* (М. Лабінський, В. Мурза). Словосполучення енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник, з одного боку, перебувають у відношенні номінативної ізофункційності з іменником енциклопедія в класичному його розумінні, а з іншого, – відрізняються від нього, оскільки можуть специфічніше розкривати основний зміст понять, стисліше подавати науково-популярніші тлумачення та орієнтуватися на іманентні характеристики реєстрових одиниць. А всі ці номінативно-енциклопедичні нюанси зумовлені найчастіше прагненням зробити ту або ту працю якомога зручнішою для користувачів. Ізофункційність послідовно репрезентує лексемно-словосполучення пара енциклопедія ↔ енциклопедичний словник. Вияскравлений тип відношень характерний також для пар енциклопедія ↔ енциклопедичне видання, енциклопедія ↔ енциклопедичне джерело, енциклопедія ↔ енциклопедична праця, енциклопедії

↔ енциклопедична література за умови, якщо аналізовані словосполучення виконуватимуть роль субститутів іменниково-прикметникової конструкції енциклопедичний словник. За цими корелятивними відношеннями рідше закріплена чисто номінативна функція, коли розглядані одиниці постають узагальнювальними компонентами до однорідних класично енциклопедичних найменувань, а частіше – стилістична, коли їх використовують у тексті з метою уникнення небажаного повтору й урізноманітнення викладу, як-от: **"Політична енциклопедія"** ... Це однотомне **енциклопедичне видання**, яке покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи (Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Феценко, А. Шушківський), **Поява енциклопедичних видань** тісно пов'язана з усією історією людської культури та науки. Ще з часів перших цивілізацій ... виникає потреба створення власної **енциклопедії**, котра могла б підсумувати всі досягнення попередників, зробити їх більш доступними та зрозумілими широким верствам населення ... спроби створення **енциклопедичних праць** відомі з найдавніших часів (С. Барчук).

Слушною є думка авторів монографії "Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі" про те, що 1) виокремлення та ідентифікування аналізованих енциклопедичних термінів, термінологізованих сполук загалом (енциклопедія, енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, словник-енциклопедія, довідник-енциклопедія), 2) установлення опозиційних критеріїв на взірць енциклопедія ↔ енциклопедичний словник, енциклопедія ↔

енциклопедичний довідник,
 енциклопедія ↔ енциклопедичний
 словник-довідник, енциклопедія ↔
 словник-енциклопедія, енциклопедія ↔
 довідник-енциклопедія, словник-
 енциклопедія ↔ довідник-енциклопедія,
 енциклопедичний словник ↔
 енциклопедичний довідник,
 енциклопедичний словник ↔
 енциклопедичний словник довідник,
 енциклопедичний довідник ↔
 енциклопедичний словник-довідник, 3)
 характеристика явищ на позначення
 конкретних описуваних понять і
 похідних від них утворень – справа з
 нелегких і не завжди логічних та
 системних [8: 7]. Потверджує це і
 світовий досвід: для вирізнених
 термінів "складно підібрати
 відповідники англійською, німецькою,
 французькою чи іншими мовами,
 оскільки в європейських країнах, США
 таких видань просто не існує,
 натомість побутують лише
 енциклопедії, довідники, словники"
 [там само]. Важливим демаркаційним
 засобом небезпідставно вважають
 обсяг видання: "енциклопедії –
 багатотомні великі довідники, що
 містять найважливішу інформацію про
 різні поняття, представлені в
 алфавітному порядку; енциклопедичні
 словники – невеликі за обсягом (1 – 2
 томи) довідники, що містять лише
 основну інформацію з певної галузі
 знань" [1: 73].

Переконливішими видаються
 аргументи, згідно з якими енциклопедії
 містять скрупульозно систематизовану
 інформацію, проінтерпретовану з
 різних поглядів, тоді як
 енциклопедичні довідники,
 енциклопедичні словники-довідники
 узагальнюють практичнішу
 інформацію, індиферентну щодо
 різнодумачень та узагальнень, тобто
 для них важливим є інше – "якомога
 стисліше надати ту чи ту довідку" [8:
 36], що, зрештою, іманентно закладено
 в семантичній структурі іменника
 довідник – "книжка, яка містить
 короткі відомості з певних питань" [6:
 2: 334]. Перед нами яскравий тип
 номінативно-змістової неузгодженості,

коли солідні видання з якісними
 гаслами уналежнено до
 енциклопедичних словників, а ті, які
 не відповідають канонам
 енциклопедичного жанру, – до
 енциклопедій (див.: [8: 40]). Прикладом
 такого дисонансу можуть бути видання
 "Зміївська біографічна енциклопедія"
 (Харків, 2020) і 4-томовий
 "Тернопільський енциклопедичний
 словник" (Тернопіль, 2004 – 2010).
 Перша праця поійменована
 енциклопедією, а насправді є
 аматорською студією, яку підготувала
 методом компіляції тексту з довідкових
 джерел, і вікіпедійного також,
 студентка Є. Полях, а друга –
 енциклопедичним словником, який без
 найменших застережень можна
 вважати "якісною регіональною
 енциклопедією, над якою працював
 колектив фахових авторів і редколегія,
 дотримуючись стандартів підготовки
 найкращих енциклопедичних праць"
 [8: 39 – 40]. Укладачі цієї
 енциклопедичної студії, наголошує в
 передмові Г. Яворський, взірцем і
 методичним порадиником обрали
 "Енциклопедію Сучасної України" [8:
 40].

Розширення енциклопедичного
 термінопростору "зовсім не
 традиційним для енциклопедистики
 найменуванням" [8: 37]
 енциклопедичний збірник не є
 доречним та перспективним
 насамперед з огляду на релевантність
 фонових знань, які маніфестують
 когнітивну модель цього слова. Вони
 базуються на інших, ніж узвичаєні в
 енциклопедистиці, засадах, – "зведені
 докупи матеріали, документи правила,
 закони, твори", напр.: *Видатні
 інженери України: Біографічно-
 енциклопедичний збірник / гол. ред.
 Г. К. Злобін. — К.: Укрархбудінформ,
 2001. 831 с. ↔ У 2000 році Віктор
 Григорович [Чорнуха] був занесений
 до енциклопедичного збірника
 "Видатні інженери-
 будівельники України" (Інтернет-
 ресурс); Гаврилів Б., Миронюк І.
 Історичні постаті Івано-Франківщини.
 Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 144*

с. ↔ Автори цього ілюстрованого культурологічного **енциклопедичного збірника** ["Історичні постаті Івано-Франківщини"] науковці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдан Гаврилів і Іван Миронюк в один голос заявили, що такого видання в нашій області [Івано-Франківській] і загалом в Західній Україні ще не було (Інтернет-ресурс).

Поширена практика необ'єктивного ранжування джерел достовірної інформації мала б насторожувати суспільство, навіть зобов'язувала б його вдаватися до певних законодавчих процедур. Аби оцінити видання на предмет того, чи є воно енциклопедичним чи ні, треба мати оцінно-нормативну базу. Мовиться не про цензуру або якийсь бюрократизований процес селекції енциклопедичної продукції, а про створення інституції з чітко задекларованими повноваженнями, а саме: урегулювання важливої суспільно-інтелектуальної сфери, випрацювання чітких стандартів щодо номінації енциклопедичних видань, яка пов'язує світ реальності зі світом мови, вимог щодо їхнього змістового наповнення, дотримання класичних уніфікаційних принципів, гармонійного корелювання з бібліографічними вимогами, які складають не у вільній формі, а згідно з державними стандартами, зрештою, легітимізацію відповідальності авторів, видавців за якість продукції.

Лексема *енциклопедичний*, як і її мотиват *енциклопедія*, активно входить до складу власних назв – тих знакових "точок у часі та просторі, які дозволяють інтегрувати світ", дають "нам можливість розширити й поглибити свою інформованість" [3: 42]. Характеризованим логосонімам властива семантична та формально-граматична неоднорідність. Конструктивним центром їх є лексеми *словник*, *довідник*, *збірник*. Аналізовані пропріативи мають різний енциклопедичний статус, який на номінативному рівні формально

маркують виділені іменники, що можуть вступати в апозитивні відношення, коли один із них виконує роль означуваного слова, а другий – прикладки, як-от: *словник-довідник*, *словник-енциклопедія*. Оними з детермінувальним конститuentом енциклопедичний мають дискретну і недискретну структуру (співвідношення 1 : 3), вони не бувають двокомпонентними, оскільки ад'єктив *енциклопедичний* є граматично залежним членом і лише разом із носієм валентності формує семантику "Який становить собою енциклопедію".

Залежно від позиції семантичної константи *енциклопедичний* недискретні пропріативи зінтегровано в три моделі: 1) *Prep Exp + Енциклопедичний Subnom* (58%), 2) *Енциклопедичний Subnom + Post Exp* (31,5%), 3) *Prep Exp + Енциклопедичний Subnom + Post Exp* (10,5%), кожна з яких має свій набір конкретних структурних субмоделей.

Типовими репрезентантами найпродуктивнішої першої моделі є три- [*Adjnom + Енциклопедичний Subnom*, *Adjnom + (Subnom–Subnom [енциклопедія])*] і чотирикомпонентні (*Adjnom + Adjnom + Енциклопедичний Subnom*) субмоделі. За субмоделлю *Adjnom + Енциклопедичний Subnom* закріплено семантичні описи "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (*Астрономічний енциклопедичний словник*, *Геодезичний енциклопедичний словник*, *Гірничий енциклопедичний словник*, *Політологічний енциклопедичний словник*, *Філософський енциклопедичний словник*), "ареал поширення" (*Тернопільський енциклопедичний словник*), "відомості з окремих галузей знань або практичної діяльності" (*Універсальний словник-енциклопедія*), а за субмоделлю *Adjnom + Adjnom + Енциклопедичний Subnom* – "обсяг знань" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (*Великий енциклопедичний юридичний словник*), "етнічна належність" + "ідеологічна маркованість" (*Український Радянський*

Енциклопедичний Словник), "етнічна належність" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (Український педагогічний енциклопедичний словник).

Менш продуктивну другу модель представляють три- (Енциклопедичний Subnom + Subgen, Енциклопедичний Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen) та п'ятикомпонентні (Енциклопедичний Subnom + Subgen + Subgen + Subgen, Енциклопедичний Subnom + Adjnom + Adjgen + Subgen,) структурні субмоделі. Для трикомпонентної субмоделі регулярно є експлікація релевантної інформації "ареал поширення" (Енциклопедичний словник Лемківщини, Енциклопедичний словник Тербовлянищини), "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (Енциклопедичний словник з державного управління), "сфера духовної, культурної, спортивної діяльності" (Енциклопедичний словник-довідник з туризму), для п'ятикомпонентної – "духовна сфера діяльності людини" + "атрибути духовної сфери" + "етнічна належність" (Енциклопедичний словник символів культури України), для третьої – "лексикографічні параметри" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" + "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук" (Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів).

Діапазон реалізаторів найменш уживаної третьої моделі сформувавши чотири- (Adjnom + Енциклопедичний Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen) і шестикомпонентні (Adjnom + Енциклопедичний Subnom + Adjgen + Adjgen + Subgen) субмоделі. Чотирикомпонентна субмодель має такі семантичні описи: "обсяг знань" + "сфера діяльності людини" (Короткий енциклопедичний словник з культури). Назви, утворені за зразком шестикомпонентної субмоделі, репрезентують релевантну інформацію "обсяг знань" + "іноземна належність" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" + "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних,

технічних наук" (Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів).

В основі дискретних найменувань із компонентом енциклопедичний лежить структурна модель Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2, яка послідовно корелює з бібліографічними стандартами. Її конкретними репрезентантами є три- (14%) (Київ: Енциклопедичний довідник), чотири- (27%) (Країни світу: Енциклопедичний довідник), п'яти- (24%) (Вогнища української культури: енциклопедичний довідник), шести- (26%) (Державні нагороди та нагороджені в Україні: Енциклопедичне видання, Звід пам'яток історії та культури: Енциклопедичне видання), восьми- (6%) (Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник), десяти- (2%) (Новітня історія України "Нові імена. Львівщина та львів'яни": історико-біографічний енциклопедичний довідник), одинадцятикомпонентні (1%) (Монастири Української Православної Церкви: Волинь, Подолія, Галиція, Буковина, Закарпаття: Енциклопедический справочник) структурні субмоделі. Найвища функційна активність властива чотири- – шестикомпонентним назвам (60%).

Важливо зауважити, що між типами актуалізованої дискретними логосонімами релевантної інформації та їхньою конституентною організацією існують симетрійно-асиметрійні зв'язки, пор.: 1) "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (1) + "часова локалізація" (2) + "просторова локалізація" (3) : "енциклопедичність" (4) ↔ Дипломатія (1) сучасної (2) України (3) : Енциклопедичний (4) довідник (5) [4 і 5 → 4 : 4 (=4 + 1)]; "сфера діяльності людини" (1) + "просторова локалізація" (2) : "енциклопедичність" (3) ↔ Митці (1) Буковини (2): енциклопедичний (3) довідник (4) → [3 і 4 : → 3 : 3 (=3 + 1)] і 2) "етнічна належність" (1) + "сфера діяльності людини" (2) ↔ Українські (1) кобзарі (2), бандуристи (3), лірники (4): Енциклопедичний (5) довідник (6) [2 і 6 → 2 : 5 (=5 + 1)]. Установлені незбіжності

характерні для шести- – одинадцятикомпонентних номінувань. 3-поміж специфічних ознак описуваних пропріальних одиниць – неофіційність їхніх назв, нерідко обарвлених неенциклопедичною конотацією, навіть метафорикою. Окремі із цих видань можна зарахувати до "книг, у назвах яких є слово "енциклопедія"" [8: 36], але бракує або й зовсім немає енциклопедичного дискурсу.

Вихід у світ праць, наповнених систематизованою, часто раніше не оприявленою інформацією, – один із важливих і вкрай потрібних чинників інтелектуалізації суспільства, запорука його успішного розвитку, перспективного успіху. Поширена сьогодні авторська практика ідентифікування їх зі сферою енциклопедистики через лексемний ресурс енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичне видання і т. ін. – яскравий приклад когнітивного дисонансу, порушення принципу діалектичної єдності змісту та форми, нівелювання "енциклопедичного аскетизму" [10], тобто класично-академічного стилю енциклопедичного дискурсу.

Як і варт очікувати, найуживанішим у корпусі назв енциклопедичних видань із переважанням регіональних видань (44%) є лексема довідник (57%). Позбавлені належної інформативної наповнюваності такі маркери енциклопедичності, як іменниково-прикметникові словосполучення енциклопедичне видання, енциклопедичний збірник, енциклопедична книга та вживані без атрибутивного модифікатора енциклопедичний лексеми словник, довідник, словник-довідник: *Золоті зірки Миколаївщини: Енциклопедичне видання; Києво-Могилянська академія в іменах: XVII – XVIII століття: енциклопедичне видання; Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання; Одеські історики: енциклопедичне видання; Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-*

енциклопедичний збірник; Дрогобиччина: свідки епох: Ілюстрована енциклопедійна книга-альбом; Архівна україніка в Канаді : Довідник). Розряд ідентифікаційно зневиразнених логосонімів сформувавши ті, що не мають у своєму складі препозитивного чи постпозитивного компонента енциклопедія або його найрегулярнішого субституата енциклопедичний Subnot (Чигиринщина, Чорнобаївщина).

Поряд із виділеними функціують розгорнені назви номінування *Post Енциклопедія Not2*, що уточнюють за різними характеристиками реалізовану ним додаткову інформацію (17%). Серед них вичленувано носії релевантної та нерелевантної для енциклопедичного дискурсу інформації. Щодо першої, то це "обсяг інформації", "невербальний супровід", "персоналії" (*Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: довідково-біографічне та енциклопедичне видання; Імена України, 2007: Біографічний енциклопедичний словник*), "дидактична спрямованість" (*Радіотехніка: Енциклопедичний навчальний довідник; Історія політичної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник; Образотворче мистецтво: Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник*), "наукова спрямованість" (*Імена України в Космосі: Науково-енциклопедичне видання*), "одержання довідок" (*Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій: енциклопедично-довідкове видання*).

Відмінності між дискретними логосонімами з компонентами енциклопедія та енциклопедичний Subnot полягають і в тому, що другі, на відміну від перших, не виявляють трансформаційної активності. До розряду недискретних номінувань можуть переходити структури, у яких роль актуалізаторів додаткової інформації виконують конструкції енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник. Ще однією умовою цього міграційного процесу є симетричність відношень між конституентним складом

пропріатива і конкретним типом експлікованої ним релевантної інформації, напр.: *Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник* → *Енциклопедичний словник Івано-Франківська* = "просторова локалізація"; *Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник* → *Енциклопедичний довідник з археологічного музейництва* = "галузь суспільних наук". Недискретно-дискретна видозміна пропріативів із релевантною інформацією "персональність" може спричинити перебудову їхньої семантичної структури або навіть деонімізацію: *Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник* = "персональність" → *Енциклопедичний словник випускників Одеського (Новоросійського) університету* = "персональність" або "посесивність".

Проведений аналіз засвідчує, що дискретні логосоніми, об'єднані моделлю *Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2*, – об'єктивне явище в досліджуваній номінативній парадигмі, а не авторський задум, який залежить, наприклад, "від співтворчості письменника, націленого на актуалізацію певного елемента відповідно до ... задуму, та читача, здатного осягнути доступний йому підтекст, опираючись на власний досвід, а також на фонові знання" [11: 90]. Важливо ще раз зацентувати, що пропріативи із семантичною домінантою *енциклопедичний*, на відміну від онімів зі значеннєвим центром *енциклопедія*, є індіферентними щодо образного значення, вони не бувають поетонімами, тобто їхня номінативна структура не корелює з пейоративною або меліоративною конотацією.

Досліджувана логосонімія охоплює також *трактоніми* (найменування фундаментальних наукових праць), *тезоніми* (назви самостійних невеликих наукових праць), *дидактоніми* (найменування навчально-методичних, навчальних, методичних посібників),

рефератоніми [назви невеликих (часто компілятивних) робіт оглядового характеру], *дисертаціоніми* (найменування дисертацій на здобуття кандидата наук, доктора філософії, доктора наук), *скриптоніми* (назви курсових, дипломних, бакалаврських, магістерських робіт) (див.: [7: 44]), напр.: *Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції.* / Т. І. Березюк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. 150 с.; Борчук С. М. *Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження* : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 603 с.; Білецький В., Гайко Г. *Галузева енциклопедія як важливий етап розвитку наукової дисципліни та її терміносистеми (на прикладі циклу праць із гірництва й геології "Гірнична енциклопедія")*. *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Ч. 10. С. 31– 38; Богданюк Я. В. *Досвід опрацювання енциклопедичного видання на прикладі "Енциклопедії історії України"*. *Поліграфія і видавнича справа*. 2008. № 1. С. 29–35; Черниш Н. І. *Нариси з історії світової енциклопедичної справи* : навч. посіб. Київ: Наша культура і наука, 2009. 212 с.

Лексема *енциклопедичний*, як і її мотиват *енциклопедія*, побутує на правах однієї із семантичних домінант у структурі ергонімів, зокрема колективонімів (акадеонімів, типографонімів, кооперативонімів), та ідеонімів, зосібна поліграфонімів. Ці типи власних найменувань динамізуються, "тонко реагуючи на всі прояви суспільних та історичних перетворень" [9: 141]. До акадеонімів належить пропріатив *Державна установа "Інститут енциклопедичних досліджень НАН України"* – науково-дослідний інститут Відділення історії, філософії та права НАН України, який готує томи й онлайн-версії "Енциклопедії сучасної України", здійснює фундаментальні і прикладні дослідження в галузі енциклопедистики, є координаційним

центром енциклопедичної справи в Україні (створений 2004; директори: Я. С. Яцків, 2004 – 2008; М. Г. Железняк, від 2008). Прикметник *енциклопедичний* функціонує також у складі зарубіжних власних назв, конституюваних за типовою моделлю "найменування установи з притаманним їй статусом + лексема енциклопедичний у класично семантичному представленні + енциклопедична справа (діяльність)". Окремі із цих пропріативів супроводжують інші номінативні маркери: "етнічно релевантний конкретизатор", "пошана = іменем: на честь, у пам'ять кого-небудь": *Науково-видавничий енциклопедичний центр* (Литва), *Державний інститут енциклопедичних видань* (Індія), *Центр енциклопедичних видань НАН Білорусі*, *Центр енциклопедичних досліджень Наукової бібліотеки імені А. Лупана* (Молдова). Розряд типографонімів репрезентує згадувана вже пропріальна одиниця *Державна наукова установа "Енциклопедичне видавництво"* – науково-дослідна установа, яка готує томи та онлайн-версії універсального національного довідкового видання "Велика Українська Енциклопедія", інформаційні сторінки в соціальних мережах Facebook, Telegram та на відеохостингу YouTube, перебуває в управлінні Державного комітету телебачення і радіомовлення України (директори: Ю. І. Шаповал, 2013 – 2015; А. М. Киридон, від 2015), а кооперативонімів – найменування проєкту *"Корпус енциклопедичних видань України"*, метою якого є збирання, упорядкування, поширення відомостей про українські енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, сприяння розвиткові вітчизняної науки, підвищенню ролі енциклопедичних видань в українському інформаційному просторі (створений 2017 при Інституті енциклопедичних досліджень НАН України). Поліграфонімний корпус представляє найменування періодичного видання

(щорічника) **"Енциклопедичний вісник"** – збірник наукових праць Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, який публікує теоретичні й методологічні дослідження, біографічні розвідки, огляди енциклопедичних студій (заснований 2009; головний редактор – М. Железняк, відповідальний секретар – О. Іщенко).

Специфіка семантико-граматичних моделей аналізованих ергонімів та ідеонімів полягає в тому, що в них граматично залежний компонент *енциклопедичний* детермінують лексеми, які формують активний лексико-семантичний фонд енциклопедичного дискурсу. Утворювані за їхньою участю словосполучення є промовистими індикаторами цього функційного різновиду мови й описуваних пропріативів як його типових складників, а також промовистими маніфестантами інтелектуалізації як базису становлення креативного суспільства.

Висновки й перспективи дослідження. Високий ступінь продуктивності лексеми *енциклопедичний* як однієї з констант енциклопедичного дискурсу зумовлений її номінативною поліфункційністю – входженням на правах семантичного маркера до апелювативних та пропріальних найменувань. У складі неонімних утворень вона виконує роль атрибутивного поширювача при іменниках *видання, джерело, праця, література* ↔ *словник, довідник, словник-довідник, збірник*, які, перебуваючи у відношенні родовидової детермінованості, ідентифікують статус енциклопедичності носіїв знань про те, що оточує людину, про всі сфери її діяльності. У структурі дискретних і недискретних логосонімів дистрибутивний радіус досліджуваної лексеми звужується. Її послідовно детермінує іменник *словник*. За умови сполучуваності цієї змістової константи з іншими субстантивними

одинаціями нівелюється статус енциклопедичності того або того видання, виникає номінативно-змістовий дисонанс, унаслідок чого в одному ранзі з компендіумами універсальних і профільних знань опиняються праці, які контрастують із

ними за жанром, отже, мають різну статусність.

Перспективи дослідження вбачаємо в системному аналізі маркерів енциклопедичного дискурсу, утворених на базі його кодового слова енциклопедія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боряк Г., Папакін Г. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2013. Число 21. С. 73–89. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_21/7.pdf (дата звернення: 22.01.2023).
2. Дергач Д. Стилістика оніма в українських мас-медіа: монографія. Київ: Київ. ун-т, 2010. 270 с.
3. Карпенко О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 40–42.
4. Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-показчик / ред.: М. Г. Железняк, О. С. Іщенко. Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2017. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/cuebi>
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Основа, 2009. 1091 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
7. Торчинський М. М. Українська ономастика. Київ: Міленіум, 2010. 238 с.
8. Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі / за ред. І. М. Дзюби. Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2021. 196 с. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770>
9. Цілина М. М. Українські ідеоніми ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 7. С. 134–142.
10. Чуйко П. Рецензія на книгу Михайла Жирохова "Зброя перемоги". *ITcommunity*. 2023. 3 берез. URL: <https://itc.ua/ua/articles/> (дата звернення: 24.11.2022).
11. Юдашева Л. П. Літературні оніми як засіб структурування художнього світу у творах для дітей та юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 39. Т. 1. С. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.21>

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boriak, H., Papakin, H. (2013). Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v interneti: suchasnyi stan i problemy funktsionuvannia [Open Encyclopedic Humanitarian Resources on the Internet: current state and problems of functioning]. *Spetsialni istorychni dystsypliny*. Chyslo 21. P. 73–89. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_21/7.pdf (reference date: 22.01.2023). [in Ukrainian].
2. Derhach, D. (2010). Stylistyka onima v ukrainskykh mas-media [Onym Stylistics in the Ukrainian Mass Media]: monohrafiia. Kyiv: Kyiv. un-t. 270 p. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. Yu. (2009). Mirkuvannia pro kohnityvnu onomastyku [Considerations about Cognitive Onomastics]. *Movoznavstvo*. No. 3–4. P. 40–42. [in Ukrainian].
4. Korpus entsyklopedychnykh vydan Ukrainy: bibliohrafichnyi onlain-pokazhchyk. (2017) [Corpus of Ukrainian Encyclopedic Editions: bibliographic online index] / eds.: M. H. Zhelezniak, O. S. Ishchenko. Kyiv: In-t entsykloped. doslidzhen NAN Ukrainy. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/cuebi> [in Ukrainian].

5. Lysychenko, L. A. (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [The Lexical-Semantic Dimension of the Linguistic Mapping of the World]. Kharkiv: Osnova. 1091 p. [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1970–1980)*. [Ukrainian Language Dictionary] / ed. I. K. Bilodid. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
7. Torchynskiy, M. M. (2010). *Ukrainska onomastyka* [Ukrainian Onomastics]. Kyiv: Milenium. 238 p. [in Ukrainian].
8. *Ukrainska elektronna entsyklopedystyka v sotsiohumanitarnomu vymiri*. 2021. [Ukrainian Electronic Encyclopedic Studies in the Socio-Humanitarian Dimension] / ed. I. M. Dziuba. Kyiv: In-t entsykloped. doslidzhen NAN Ukrainy. 196 p. [in Ukrainian].
9. Tsilyna, M. M. (2017). *Ukrainski ideonimy XX st.* [Ukrainian Ideonyms of the 20th Century]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. Iss. 7. P. 134–142. [in Ukrainian].
10. Chuiko, P. (2023). *Retsenziia na knyhu Mykhaila Zhyrokhova "Zbroia peremohy"* [Review of Mykhailo Zhyrokhov's book "Weapon of Victory"]. *ITcommunity*. 3 March. URL: <https://itc.ua/ua/articles/> (reference date: 24.11.2023). [in Ukrainian].
11. Yuldasheva, L. P. (2019). *Literaturni onimy yak zasib strukturuvannia khudozhnoho svitu u tvorakh dlia ditei ta yunatstva* [Literary Onyms as a Means of Structuring the Artistic World in Works for Children and Youth]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. No. 39, Vol. 1. P. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.21> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023